

prof. dr hab. Anna ZĄBKOWICZ

Uniwersytet Łódzki

e-mail: anna.zabkowicz@uni.lodz.pl

ORCID: 0000-0003-1977-0884

DOI: 10.15290/oes.2024.02.116.01

TEORETYCZNE NARZĘDZIA INSTYTUCJONALNEJ ANALIZY KAPITALIZMU¹

Streszczenie

Cel – Znacząca część myśli ekonomicznej, która nie została włączona do głównego nurtu teorii ekonomii, swój rozwój zawdzięcza refleksji nad różnymi konfiguracjami kapitalizmu. Wątek ten został otwarty w artykule opublikowanym w „Optimum. Economic Studies” 2019, nr 1(95). Niniejsze opracowanie stanowi jego rozwinięcie, gdyż wyodrębnia ze wspomnianego dorobku właściwości instytucjonalnej analizy kapitalizmu.

Metoda badań – Praca analityczna wykonana na bazie studiów literaturowych. Opiera się na przeglądzie dorobku szkoły Varieties of Capitalism oraz empiryczno-historycznego instytucjonalizmu.

Wnioski – Praca prowadzi do wniosku, że refleksja nad różnymi konfiguracjami kapitalizmu, z którą kojarzą się wielkie nazwiska w historii nauk społecznych, stworzyła „instytucjonalną ekonomię polityczną”. Ów szczególny nurt myśli skłania do porzucenia przekonania, że istnieje jeden kapitalistyczny wzorzec, który góruje nad innymi sposobami samoorganizacji społeczeństwa.

Oryginalność/wartość/implikacje/rekomendacje – Prezentowana perspektywa badawcza zakłada, że instytucje decydują o sukcesie lub upadku gospodarczym/społecznym i skłania do poszukiwania fundamentalnych lub specyficznych instytucji oraz ich układów, zmieniających się wraz z upływem czasu. Tym samym zasadniczo różni się od podejścia głównego nurtu ekonomii, który dzięki „bez-czasowemu” modelowaniu gospodarki opisuje mechanizmy i zdaje się czynić gospodarkę przewidywalną. Artykuł klaruje ujęcia stosunkowo mało znane i różne od tego, co ekonomiści powszechnie łączą z instytucjonalizmem.

Słowa kluczowe: szkoła odmian kapitalizmu (VoC), instytucjonalna ekonomia polityczna, *governance*, stosunki siły, panowania i zależności

---

¹ Publikacja jest efektem projektu realizowanego przez Uniwersytet w Białymstoku, finansowanego ze środków MNiE w ramach programu „Doskonała nauka – wsparcie konferencji naukowych”, numer umowy DNK/SP/549102/2022.

Artykuł wpłynął 26.09.2024, zaakceptowano 8.02.2024.

INSTITUTIONAL ANALYSIS OF CAPITALISM AND ITS THEORETICAL TOOLKIT

Summary

Purpose – A considerable part of economic thought, recently beyond the mainstream, was developed as an outcome of analytical work on capitalism, and this is what this article published in „Optimum. Economic Studies” nr 1(95) 2019 presents. This article goes a step further in the sense of attempting to extract the traits of institutional analysis from studies on capitalism.

Research method – This is a literature review based on major findings of Varieties-of-Capitalism School, as well as empirical-historical institutionalism.

Results – This article argues that consideration of various institutional structures of capitalism, carried on through the ages by outstanding researchers in social science, resulted in “institutional political economy”. This special strand of thought implies that there is no single capitalist-systemic pattern which could have been supreme to other forms of social organization.

Originality/value/implications/recommendations – The presented theoretical perspective is founded on the premise that institutions are pivotal both for socio-economic success and failure. Therefore, the research covers fundamental and/or specific institutions and their relations which change over time. Thus, it differs profoundly from mainstream economic theories that, thanks to timeless modeling, reveal mechanisms and seem to make economic processes predictable. Here, approaches are presented which are relatively rarely associated with institutionalism by a contemporary economist.

Key words: Varieties of Capitalism, institutional political economy, governance, power relations and domination

JEL classification: B59, B25

1. Wstęp

Coraz częściej słowo „kryzys” oznacza zagrożenia inne niż cykliczne kryzysy na rynkach (najczęściej finansowych). Ostatnio kryzysy identyfikuje się pod takimi nazwami, jak „kryzys migracyjny”, „kryzys pandemiczny”, „kryzys kosztów utrzymania”. Określenia te sygnalizują związek z walką o władzę (wojny) bądź z „globalną” dostępnością technologicznych środków komunikacji i transportu oraz swobodą przepływu ludzi. Kryzysy gospodarki mają najwyraźniej „interdyscyplinarne” źródła. Kiedy myślimy o przyczynach zagrożeń dla bytu społeczeństw, bardziej zatem niż rynki na uwagę zasługuje kapitalizm, czyli eks-

pansywny porządek społeczny, w którym oprócz kalkulacji zarobkowej liczą się organizacja, polityka i instytucje.

Kapitalizm to nie wyłącznie rynek. Definicji kapitalizmu nie dopełniają, wbrew powszechnemu mniemaniu i pojęciu utrwalonemu nawet w encyklopediach [*Encyklopedia...*, 2022], własność prywatna, indywidualna wolność osobista i swoboda umów. Według nieortodoksyjnych poglądów kapitalizm to „wyższe” piętro gospodarki służące akumulacji kapitału pieniężnego i związanej z tym władzy, podczas gdy ludzkie potrzeby zaspokajają „gospodarka bazowa” w łańcuchu produkcji, wymiany i konsumpcji [Braudel, 2019]. Gospodarka rynkowa to m.in. mechanizmy opisywane przez standardową ekonomię. Kapitalizm to spryt i giętkość (Fernand Braudel) albo domena wielkich korporacji (John Galbraith), dostrzegalne z perspektywy historii gospodarczej. Gospodarkę rynkową od kapitalizmu odróżnia to, że ten ostatni służy nie tyle zaspokajaniu materialnych potrzeb, ile „produkcji” zysku. Uwzględnienie tego punktu widzenia najwyraźniej wymaga porzucenia konwencjonalnej ekonomii rynku. Pisałam o tym szerzej w artykule *Czy istnieje ekonomia kapitalizmu?* [Ząbkowicz, 2019].

Zasadniczym celem tego artykułu jest wyodrębnienie z nieortodoksyjnego myślenia, którego przedmiotem jest kapitalizm, właściwości podejścia instytucjonalnego. Zgodnie z tym podejściem kapitalizm to rezultat rozwoju pewnych instytucji podtrzymujących określony sposób zarabkowania i określone stosunki społeczne. To z powodu instytucji współpraca ludzi w niektórych przypadkach umożliwia czerpanie korzyści z aktywności zarobkowej, w innych zaś jest nieproduktywna społecznie, rodzi gospodarczą stagnację i upadek. Zatem, aby zrozumieć przypadki oszałamiających sukcesów gospodarczych albo przyczyny i naturę kolejnych kryzysów, trzeba najpierw umieć identyfikować istotne instytucje.

Powyższe przesłanki instytucjonalnej analizy kapitalizmu wymagają doprecyzowania. W artykule brakuje miejsca na ich rozwinięcie, które Czytelnik może znaleźć między innymi w książce *Państwo wobec grup dominujących w gospodarce* [Ząbkowicz, 2023]. Dla tych, którzy nie zetknęli się dotąd z instytucjonalizmem, konieczna jednak będzie informacja, że instytucje to reguły gry w społeczeństwie, wymyślone przez ludzi ograniczenia, które kształtują ich wzajemne oddziaływanie. Natomiast na użytek sceptyków przekonanych o tym, że kapitalizm i rynek to pojęcia zamienne i że nie ma czego więcej identyfikować, dodam, że oprócz instytucji, które zadomowiły się w powszechnym mniemaniu i wymienionych powyżej, kapitalizm charakteryzują specyficzne instytucje, o jakich nie ma mowy w encyklopediach i które wyłoniły się z marksowskiej oraz weberowsko-schumpeterowskiej tradycji myślenia.

Aby wykonanie podjętego w artykule zadania było realne, ograniczam się do prezentacji jedynie dwóch podejść wybranych z obszernego dorobku instytucjonalizmu w przedmiocie kapitalizmu. W tej intencji charakterystyka właściwości podejścia instytucjonalnego została zawężona.

Instytucjonalistyczne próby ujęcia fenomenu kapitalizmu warto zarysować choćby pokrótce. Przełomowe okazały się prace Thorsteina Veblena i Johna R. Commonsa z początku XX wieku. Na bardziej współczesny instytucjonalizm w ekonomii składają się: wpływowy nurt oparty na pojęciu kosztów transakcyjnych, kojarzony przede wszystkim z Oliverem E. Williamsonem, szkoła praw własności, szkoła ładu korporacyjnego, szkoła publicznego wyboru i nurt ekonomii konstytucyjnej Jamesa Buchanana, studia nad ewolucją systemów z perspektywy historycznej, jak czyni to Douglass C. North, a ponadto niektóre teorie ze zbioru określanego jako szkoła austriacka [Ząbkowicz, 2003; Federowicz, 2004]. W tym przypadku inspiracją okazał się dorobek w zakresie instytucjonalnej ekonomii politycznej². W moim rozumieniu składają się nań rozwijany od początku XXI w. nurt porównawczych analiz kapitalizmu (Peter Hall, David Soskice) i ekonomia polityczna sektora publicznego (Wolfgang Streeck), a także wcześniejsze interdyscyplinarne rozważania Maxa Weбера, Karla Polanyiego oraz Johna K. Galbraitha o gospodarce i społeczeństwie.

W następnej sekcji artykułu przedstawiam tzw. szkołę odmian kapitalizmu (*Varieties of Capitalism*). Filary każdej odmiany lub typu stanowi sfera rządu i sfera firm, a od jakości koordynacji tych dwóch sfer zależy spójność systemowa i rodzaj kapitalizmu. W kolejnej sekcji prezentuję drugie ujęcie, zgodne z którym kapitalizm jawi się jako wynik napiętych stosunków związanych z funkcjonowaniem państwa i aktywnością w sferze transakcji. Tu chodzi nie tyle o system, ile o stosunek siły, panowania i zależności między podstawowymi grupami społecznymi³.

---

² Studia określane jako ekonomia polityczna są wysoce heterogeniczne. Jerzy Wilkin wskazuje następujące nurty ekonomii politycznej: klasyczną ekonomię polityczną, marksistowską ekonomię polityczną, keynesowską ekonomię polityczną, nową ekonomię polityczną i instytucjonalną ekonomię polityczną [Wilkin, 2004, s. 7–32].

³ Więcej materiałów na ten temat można znaleźć m.in. w książce *Państwo wobec grup dominujących w gospodarce* [Ząbkowicz, 2023], z której pochodzą fragmenty niniejszego artykułu. Do jej elektronicznej wersji wydawnictwo zapewniło wolny dostęp.

2. Efektywność struktur – perspektywa instytucjonalnej różnorodności kapitalizmu (*Varieties of Capitalism*)

Dla tego rodzaju analiz punktem wyjścia jest obserwacja, że kapitalizm jest bardzo różnorodny, ich celem zaś jest poszukiwanie instytucjonalnych przewag określonych konfiguracji kapitalizmu. Należy podkreślić, że nie chodzi przy tym o wynalezienie jednego, wzorcowego systemu. W tym nurcie dominuje raczej przesłanka, że różne problemy wymagają odmiennych rozwiązań.

Szkoła odmian kapitalizmu (*Varieties of Capitalism* – VoC) oferuje pewien koncepcyjny i teoretyczny rygor, który umożliwia i klaruje naukowe porównania układów instytucjonalnych w konkretnych krajach kapitalistycznych. Gregory Jackson i Richard Deeg [2006] w swoim analitycznym eseju zwracają uwagę na pewne wspólne koncepcyjne ramy tego programu badawczego. Po pierwsze, uwaga koncentruje się na rozwiązaniach instytucjonalnych (*institutional arrangements*) i na przewadze instytucjonalnej, którą one dają. Po drugie, studia prezentują systemową logikę, czyli to, co sprawia, że instytucje do siebie pasują, tworząc funkcjonalny układ (*institutional complementarity*). Dwie instytucje uważa się za komplementarne, jeżeli obecność jednej zwiększa efektywność drugiej. Po trzecie, badacze VoC przychylają się do poglądu, że większość krajowych systemów kapitalistycznych podąża pewnym szlakiem, wychodzącym z historycznego dziedzictwa i uwarunkowań. Mianowicie, uzupełniające się domeny instytucjonalne mogą blokować pewne opcje albo wzmacniać zmianę wzorców zachowania wyłącznie w określonych kierunkach. Kierunek rozwoju, nadany przez pewne początkowe zdarzenia, jest następnie ograniczony z powodu zależności od szlaku (*path dependency*). Ten teoretyczny koncept tłumaczy, dlaczego w jednym i tym samym czasie obserwuje się faktyczne i regionalne zróżnicowanie kapitalizmu raczej niż skłonność do konwergencji.

Badaniami VoC kieruje przesłanka, że przedmiotem uwagi powinna być przede wszystkim ta zmiana instytucjonalna, która wpływa na zdolność firm do strategicznej koordynacji. Analiza porównawcza kapitalizmu generalnie opiera się na dwóch zasadniczych wątkach [Hall, Thelen, 2009]. Pierwszy z nich określa termin *corporate governance*, który tłumaczę jako koordynację w organizacyjnych ramach firmy. Drugi, określaną przez autorów jako sfera *political economy*, ma u podstaw przesłankę, że zmiana instytucjonalna wyrasta z polityki godzenia interesów koalicji społecznych (*coalitional politics*), w której zwykle kluczową rolę odgrywają różne segmenty kapitału. Z uwagi na ten kontekst w języku polskim odpowiada jej określenie „sfera ekonomiczno-polityczna”. Postrzegana jest ona nie tyle jako źródło ograniczających ram instytucjonalnych (takich jak np. narzucone

zasady opodatkowania), ile raczej jako układ instytucji, który tworzy możliwości interakcji politycznie zorientowanych i zorganizowanych ciał (*politically organized units*). Referowane podejście teoretyczne wydobywa, zdaniem autorów artykułu, kontekst ważny dla analizy reform i pomaga zwrócić uwagę na to, że zmiany w strategiach na poziomie firm są istotnym elementem transformacji systemu [Hall, Thelen, 2009, s. 17–18]. Dodajmy, że zdolność jednej grupy do uzyskiwania preferowanej polityki mimo oporu innych grup, jeżeli nie polega na użyciu przemocy, to realizuje się w procesie politycznym dzięki sile przetargowej.

Autorzy innej ważnej publikacji popierają stanowisko, że koordynacja w organizacyjnych ramach firmy kojarzy się z polityką – zarówno gospodarczą, jak i społeczną [Gourevitch, Shinn, 2007]. Od korporacyjnej strategii zależy m.in. to, jakie firma ma bodźce, aby inwestować w rozwój pracowników, i w tym aspekcie strategii przedsiębiorstw przecinają się z narodowymi systemami kształcenia i szkoleń oraz zabezpieczeń społecznych. Strategiczna koordynacja w organizacyjnych ramach firm i prawo państwowe wzajemnie na siebie oddziałują. Przede wszystkim chodzi o szczególne reguły prawne, np. odnoszące się do wrogich przejęć, wykorzystywania pozycji monopolistycznej, zasad konkurencji, działalności związków zawodowych itp. Analiza instytucjonalnej różnorodności kapitalizmu stara się ująć kapitalizm, kojarząc ze sobą domeny *corporate governance* i *political economy*. Na koordynacji tych dwóch sfer polega spójność systemowa. Od ich specyfiki zależy rodzaj kapitalizmu. W sumie szkoła VoC wydaje się trafnym ujęciem fenomenu kapitalizmu – z dodatkowym zastrzeżeniem, że firmy, które ustawia w centrum perspektywy, to podmioty o odpowiedniej sile ekonomicznej.

Analiza instytucjonalnej różnorodności kapitalizmu wykorzystuje przy tym dwa modele funkcjonujące według odmiennej logiki. W fundamentalnej dla tego kierunku publikacji [*Varieties of Capitalism...*, 2001] Peter Hall i David Soskice zaproponowali dwa typy idealne dojrzałego kapitalizmu, które opatrzyli etykietą „liberalna gospodarka rynkowa” (*liberal market economy* – LME) oraz „koordynowana gospodarka rynkowa” (*coordinated market economy* – CME). Zainspirowani nimi badacze wzbogacili je szeregiem kryteriów strukturalnych, tworząc próby klasyfikacji. W rezultacie licznych dopasowań do zestawu odmian kapitalizmu dodaje się m.in. model „zależnej gospodarki rynkowej” (*dependent market economy* – DME) z centralną rolą korporacji transnarodowych we wszystkich analizowanych wymiarach [Jasiecki, 2013].

Należy uznać, podobnie jak Jackson i Deeg [2006, s. 24], że studia porównawcze opisują relatywnie statyczne modele kapitalizmu. Wprawdzie szkoła odmian kapitalizmu nie odcina się całkowicie od zmienności w czasie, dostrzega polityczne źródła zmiany instytucjonalnej (wskutek politycznej mobilizacji wzbudzonej przez

konflikt interesów) i odwołuje się do koncepcji zależności od szlaku, niemniej zakłada, że przełamanie trendu i zmiana instytucjonalna mogą nastąpić tylko pod wpływem potężnego zewnętrznego szoku. Konkurencyjna dla szkoły odmian kapitalizmu wydaje się idea, że przedmiot zainteresowania, czyli kapitalizm, to nieustanny dynamiczny proces.

3. Instytucjonalizacja procesu gospodarczego a relacje społeczne

Z zarysowanym wyżej ujęciem, skupionym na strukturalnych cechach kapitalizmu, współlistnieje empiryczno-historyczne podejście do kapitalizmu, eksponujące jego zmienność i dynamikę. W tym drugim nurcie, obok przytoczonych wcześniej poglądów Fernanda Braudela, mieści się m.in. stanowisko Wolfganga Streecka, głoszące, że kapitalizm to wynik rozwoju pewnych instytucji, który przebiegał w zróżnicowanym historycznym kontekście, w ramach narodowej tradycji i już funkcjonujących instytucji oraz jest naznaczony stosunkami siły i układem władzy [Streeck, 2014, s. 24]. Mowa o instytucjach takich jak własność prywatna, praca najemna, spółki kapitałowe i inne.

Kiedy przyglądamy się nie tyle organizacyjnemu czy systemowemu strukturom, ile stosunkom społecznym, nieodzownie pojawia się kwestia władzy. Pojęcie to jest szersze niż podporządkowanie w sferze *corporate governance*, a nawet niż gra interesów w sferze *political economy* w takim zakresie, w jakim mieści się ona w instytucjonalnej perspektywie różnorodności kapitalizmu VoC. Władza ujawnia się w obrębie firmy w postaci zależności pracownika od pracodawcy oraz w relacjach państwa i firm, a także w stosunkach między firmami i gospodarstwami domowymi oraz wzajemnie między firmami. Istotą „stosunków produkcji” (Karol Marks) czy „racjonalnej kalkulacji” (Max Weber) jest przewaga i kontrola, jaką mają właściciele przedsiębiorstw nad zatrudnionymi. W nowoczesnym przedsiębiorstwie kapitalistycznym bezpośrednia kontrola operacyjna jest przynajmniej częściowo odseparowana od właściciela; walka o kontrolę toczy się tam pomiędzy właścicielami, pracownikami i menedżerami [Berle, Means, 1968]. Ponadto wiele firm, szczególnie tych zintegrowanych w formie korporacji, ma przewagę w dostępie do zasobów oraz znaczny udział w rynku, co pozwala im narzucać warunki konkurencji i kontraktu innym przedsiębiorstwom [Galbraith, 1979, 2005]. Dominacja pracodawców nad pracobiorcami i korporacji nad innymi formami organizacyjno-prawnymi prowadzenia działalności gospodarczej służy, zdaniem przywoływanych teoretyków, eksploatacji różnych grupowych uczestników życia gospodarczego oraz akumulacji kapitału.

W tak zarysowanym systemie władzy w gospodarce należałoby podkreślić stosunki między dążącymi do zysku właścicielami lub kontrolerami kapitału oraz państwem próbującym zaspokoić własne potrzeby fiskalne. Napięcie między kapitałem (władza ekonomiczna) i państwem (władza polityczna) jest, zdaniem Maxa Webera, warunkiem przetrwania kapitalizmu [Ingham, 2011, s. 46–47]. Przy tym firmy mogą dysponować władzą nie tylko z tytułu dostępu wdo zasobów ekonomicznych, lecz także dzięki wpływom w politycznym procesie podejmowania decyzji, np. dzięki lobbingowi [Strange, 1996]. Władzą rozumianą jako wpływy w gospodarce i w polityce dysponują na przykład firmy finansowe (grupy bankowe i spółki zarządzające funduszami inwestycyjnymi) w roli wierzycieli zarówno innych firm, jak i rządów.

Władza jest narzędziem eksploatacji, ale zarazem też spoiwem koniecznym do zbiorowego działania. Stwierdzenie to dotyczy w szczególności aktywności o charakterze politycznym. Można sądzić, tak jak na przykład Hanna Arendt, że władza polityków pochodzi z chęci jednostek, aby działać kolektywnie na rzecz podzielanych celów [Strange, 1996, s. 36]. W perspektywie obejmującej władzę związaną z instytucjami państwa wyłaniają się działania grupowe oraz układy zależności, które tłumaczą, dlaczego w określonym historycznym kontekście pojawiły się albo trwają pewnego rodzaju instytucje. Ekonomia w takim polityczno-historycznym ujęciu zajmuje się gospodarowaniem jako procesem, ale też instytucjami, które gospodarowanie umożliwiają i są wynikiem lub przedmiotem aktywności o charakterze politycznym.

W świetle wiedzy, do której odwołuję się w tej sekcji, różnego rodzaju napięcia zarazem spajają kapitalizm i nadają mu dynamikę. W dorobku myśli marksistowskiej przyjmuje się, że podstawowa linia napięcia przebiega między kapitałem i pracą. Na przykład Braudel [2019] uważa, że kapitalizm polega na akumulacji produktów wszelkiej pracy. Z kolei Weber [2002] i kontynuatorzy jego myśli zwracają uwagę na charakterystyczne napięcie między kapitałem a narzuconymi przez władze instytucjami (biurokracja, pieniądz). Według Polanyiego [2010] zaś przetrwanie kapitalistycznego ustroju społecznego jest uwarunkowane sukcesem w akumulacji kapitału i zarazem zależy od tego, na ile skuteczne okazują się społeczne siły przeciwdziałające urynkowieniu.

Instytucjonalizacja procesu gospodarczego w kapitalizmie przebiega w ciągłym ścieraniu się dwóch nurtów: dążenia „rynku” do ekonomicznej ekspansji oraz porządkującej aktywności państwa. Jeden ze współczesnych kontynuatorów tej myśli Karla Polanyiego nazywa to napięciem między rynkiem i zobowiązaniami społecznymi. Rozwój kapitalizmu jest przede wszystkim wynikiem gry między dwoma zasadniczymi, ale sprzecznymi celami: indywidualnym podążaniem za

korzyścią ekonomiczną oraz zbiorowym politycznym wysiłkiem na rzecz instytucjonalnego ładu, służącego ochronie bądź przywróceniu stabilizacji w stosunkach społecznych [Streeck, 2009, s. 4]. Po jednej stronie wiodąca rola należy do „niesfornych” (*unruly*) dysponentów kapitału i ich zorganizowanych reprezentacji interesu. Z drugiej strony instytucje społeczne narzucają lub starają się narzucić im pozaekonomiczne zobowiązania i publiczną odpowiedzialność, które są niezbędne do przetrwania systemu gospodarowania i społeczeństwa jako wspólnoty.

4. Porównanie

Instytucjonalna analiza w ekonomii przypisuje instytucjom funkcję ogniskowania konfliktów i rozwiązywania sprzeczności. W podejściu do tego zagadnienia ujawnia się racjonalizm i funkcjonalizm oraz „upolitycznienie”. Instytucjonalna analiza kapitalizmu podlega im w różnym stopniu.

Szkołę instytucjonalnej różnorodności kapitalizmu VoC interesuje w istocie system bodźców i ograniczeń oraz funkcjonalność układu. Badacze przywiązują wagę do wpływu struktur instytucjonalnych na rachunek ekonomiczny. Racjonalistyczno-funkcjonalistyczny instytucjonalizm, widząc kapitalizm jako system społeczno-gospodarczy, podsuwa istotne elementy odpowiedzi na pytanie, jak funkcjonuje gospodarka kapitalistyczna.

W pracach zwolenników szkoły odmian kapitalizmu znaleźć można elementy politycznej ekonomii kapitalizmu, bowiem strategię gospodarcze powstające w sferze *corporate governance* bywają kojarzone ze społecznymi i politycznymi zależnościami w sferze *political economy*. To komplementarność instytucji, a w szczególności spójność sfery rządu i sfery firm prowadzi do typologii odmian systemowych. Przy tym zwolennicy racjonalistyczno-funkcjonalistycznego instytucjonalizmu bynajmniej nie są skłonni do eksponowania nierówności społecznych i znaczenia władzy tak bardzo, jak to czynią bardziej heterodoksyjni badacze kapitalizmu.

Ci drudzy preferują polityczno-historyczne podejście, eksponując relacje społeczne i odkrywając kwestie dominacji, przymusu i siły. Stosunki „panowania” (Weber) wywierają wpływ na decyzje i zachowania podmiotów gospodarczych oraz nierzadko przesądają o wyniku konfliktu. Ten nurt instytucjonalizmu przedstawia kapitalizm nie tyle jako różnorodność systemowych typów, ile dynamiczny proces polegający na instytucjonalizacji określonych sposobów zarobkowania. Kapitalizm w tym ujęciu to raczej rodzaj samoorganizacji społeczeństwa, realizowanej dzięki instytucjom, mającej historyczny charakter. Instytucje kształtują myślenie, motywację i działanie ludzi, przymus i władzę, działanie kolektywne (grupowe).

Polityczno-historyczny instytucjonalizm obejmuje kulturę, moralność i politykę, a zatem uznaje potrzebę przyjęcia perspektywy jeszcze szerszej niż ta, którą operuje typologia odmian kapitalizmu.

Niemniej podobieństwo przekonań jest wyraźne. W obu ujęciach kapitalizm to rezultat rozwoju pewnych instytucji podtrzymujących określony sposób zarobkowania lub konkretne stosunki społeczne. W obu przypadkach uznaje się znaczenie względów politycznych dla wyników ekonomicznych. To, co wspólne, mieści się w określeniu „instytucjonalna ekonomia polityczna”. Teoretyczny obszar, o którym mowa, to ekonomia, tyle że polityczna, to jest nauka, która kojarzy obserwowane procesy gospodarcze z badaniami stojących za nimi społecznych i politycznych mechanizmów sprawowania władzy [Federowicz, 2004, s. 175]. Instytucjonalizm dowartościowuje jej dorobek w zakresie krytycznej obserwacji kapitalizmu. Jest to instytucjonalizm szeroko pojęty, z kulturowymi wzorcami włącznie [Wilkin, 2016]. Dokonany przegląd uzmysławia, że refleksja nad różnymi konfiguracjami kapitalizmu stworzyła jeszcze jeden (oprócz tradycyjnej i nowej ekonomii instytucjonalnej) inspirujący nurt myśli w ramach instytucjonalizmu.

5. Wnioski

Nawet tak krótki przegląd dokonań szkoły odmian kapitalizmu powinien przekonać o zasadności tego podejścia. Różnorodności kapitalizmu nie da się ignorować, nawet jeżeli na przełomie XX i XXI wieku zwiększa się stopień jego homogenizacji. Hall i Thelen [2009], odwołując się do konkretnych pozycji dorobku tej szkoły z pierwszej dekady XXI wieku, bronią stanowiska, że luka między liberalnym (LME) i koordynowanym (CME) typem pozostaje widoczna. W gospodarkach tradycyjnie koordynowanych kolejne próby liberalizacji napotykały na opór nawet tam, gdzie zmiany są najbardziej dramatyczne, czyli w sferze *corporate governance* i finansów. Uchwycenie różnorodności kapitalizmu może zatem stanowić potencjalną przewagę względem aspirujących do uniwersalności teorii rynku i przynosić poznawczą korzyść. Wiele wskazuje jednak na przekleństwo różnorodności. Typy mnożone w ramach tego teoretycznego podejścia nie są w stanie dopełnić obrazu z powodu jeszcze większej mnogości rzeczywistych odmian.

Analiza dorobku empiryczno-historycznego instytucjonalizmu w sekcji 3 była z konieczności wybiórcza, jednak wystarczająca, aby pokazać, że w tym ujęciu stosunki między państwem i podmiotami funkcjonującymi w sferze transakcji stanowią oś dynamicznej równowagi. Znamionują je zarówno konflikt, jak i siły równoważące. Jest to specyficzne pojmowanie równowagi, dalekie od abstrakcyjnej

równowagi formalistycznej ekonomii. Kapitalizm jawi się w tym ujęciu jako układ sił równoważących. Centralną pozycję w tym układzie zajmuje państwo. Ma ono chronić stosunki społeczne przed logiką transakcji tam, gdzie okazuje się ona siłą niszczącą wspólnotowe podstawy.

Dokonany przegląd teorii skłania do porzucenia przekonania, że istnieje jeden kapitalistyczny wzorzec, który góruje nad innymi sposobami samoorganizacji społeczeństwa. Kapitalizm to fascynujące zjawisko, zróżnicowane i dynamiczne.

Prezentowana perspektywa badawcza jest odmienna od tej utrwalonej w trakcie ekonomicznego kształcenia i w publicystyce ekonomicznej. Zakorzeniona w umysłach jest nauka, którą można by nazwać ekonomią rynku, oparta na wierze, że konkurencja przynosi pozytywne efekty gospodarcze i że „rynek”, jakkolwiek ujmowany w teorii, dostatecznie dobrze spełnia funkcje regulacyjne. Treść tego artykułu odwołuje się natomiast do nauki o kapitalizmie, która nie podziela optymistycznej wiary standardowej ekonomii w konkurencyjny rynek, dostrzega słabości tej struktury regulacyjnej i istotność społecznego kontekstu. Ekonomię kapitalizmu zasila dorobek instytucjonalistów, którzy – bez względu na podziały pokoleniowe i teoretyczne preferencje – pytają o ramy i zasady koordynacji aktywności ludzi (w języku nauk społecznych zwane instytucjami) oraz podzielają stanowisko, że rynek stanowi tylko jedną z form integracji społeczeństw.

Kapitalizm to koncept, który ukierunkowuje teoretyczną analizę nie mniej silnie niż konstrukt rynku. Zwraca uwagę teoretyków m.in. na nieprzerwany proces ekspansji rynku i na sposób akumulacji władzy. Kiedy głównym tematem jest kapitalizm, pojawia się walka przeciwieństw. Optymistyczne przesłanie formalistycznej ekonomii traci siłę przekonywania; postępująca racjonalizacja życia społecznego, rosnąca sfera własności prywatnej i wolnego rynku, użyteczność polityki dla rozwoju gospodarki i pobudzania konkurencyjności przestają być naturalnym kierunkiem ludzkości. Pojawia się potrzeba wyjaśnienia sił, które przeciwstawiają się racjonalizacji i ustanawiają zasady alokacji inne niż uzgodnienie ceny na konkurencyjnym rynku. Ta alternatywna strategia objaśniania z jednej strony wydobywa instytucje, które powściągają ekspansję rynku, z drugiej uświadamia, że zobowiązania społeczne są ciągle narażone na odrzucenie (jednorazowe lub stopniowe) przez kapitalistów niespokojnie poszukujących nowych sposobów, aby powiększyć wartość swoich pieniędzy.

Naukowa analiza gospodarki wymaga wyjścia poza teorie rozwinięte za pomocą konceptu rynku. Jak uważa na przykład Tony Lawson [2003], profesor ekonomii na University of Cambridge, materiał i zasady składające się na rzeczywistość społeczną są te same bez względu na dyscyplinę ekonomii, socjologii, nauk politycznych, antropologii czy inne segmenty studiów nad życiem społecznym. Przedmiot

badań musi być znacznie szerszy niż gospodarka zwana rynkową, a analizy powinny uwzględniać jej „zakorzenienie” w instytucjach społecznych i odrębną logikę instytucji pozarynkowych. Płaszczyzną integracji nauk społecznych, coraz bardziej widoczną i powszechnie akceptowaną, staje się instytucjonalizm [Chmielewski, 2011; Wilkin, 2016]. Wiele lat temu podobne przekonanie wyraził Gunnar Myrdal, jeden z laureatów Nagrody Banku Szwecji im. Alfreda Nobla: „Ujęcie bardziej instytucjonalne zyska na znaczeniu po prostu dlatego, że jest ono potrzebne do skutecznego radzenia sobie z problemami praktycznymi i politycznymi, jakie się wokół nas piętrzą i wręcz nas przytłaczają” [cyt. za: Wilkin, 2016, s. 231].

Instytucjonalna analiza kapitalizmu stawia pytania między innymi o granice ekspansji kapitalizmu i poszukuje barier, które powstrzymałyby nieustanne rozszerzanie się komercyjnych stosunków na kolejne dziedziny funkcjonowania społeczeństwa. Głównym problemem jest niepewność. Kapitalistyczna samoorganizacja społeczeństwa to pole oddziaływań z silną tendencją do entropii lub „dynamicznej równowagi”. Jeżeli tak, to dla kapitalizmu trudno znaleźć odpowiedni model, bowiem ów fenomen polega na zmienności, dynamiczności i związanej z nimi niepewności. To nie powinno jednak zwalniać badawczy od bacznej obserwacji.

Literatura

- Berle A.A., Means G. C., 1968, *The Modern Corporation and Private Property*, Harcourt, Brace and World, New York.
- Braudel F., 2019, *Gry wymiany. Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV–XVIII wiek*, t. 2, przeł. E. Żółkiewska, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa (poprzednie wydanie: *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV–XVIII wiek*, t. 1–3, przeł. M. Ochab, Piotr Graff, wstęp i red. nauk. J. Kochanowicz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1992).
- Chmielewski P., 2011, *Homo agens. Instytucjonalizm w naukach społecznych*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa.
- Encyklopedia popularna*, 2022, Wydawnictwo Naukowe PWN, wyd. 40, Warszawa.
- Federowicz M., 2004, *Różnorodność kapitalizmu, instytucjonalizm i doświadczenie zmiany ustrojowej*, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa.
- Galbraith J.K., 1979, *Ekonomia a cele społeczne*, przeł. W. Osiatyński, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Galbraith J.K., 2005, *Gospodarka niewinnego oszustwa*, MT Biznes, Warszawa.
- Gourevitch P.A., Shinn J.J., 2007, *Political Power and Corporate Control. The New Global Politics of Corporate Governance*, Princeton University Press, Princeton–Oxford.
- Hall P.A., Thelen K., 2009, *Institutional change in varieties of capitalism*, „Socio-Economic Review”, vol. 7, issue 1 (January), s. 7–34, DOI: 10.1093/ser/mwn020.

- Ingham G., 2011, *Kapitalizm*, przeł. S. Królak, K. Sosnowska, Wydawnictwo Sic!, Warszawa.
- Jackson G., Deeg R., 2006, *How Many Varieties of Capitalism? Comparing the Comparative Institutional Analyses of Capitalist Diversity*, Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung/Max Planck Institute for the Study of Societies, Discussion Paper 06/2, Cologne.
- Jasiecki K., 2013, *Kapitalizm po polsku*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa.
- Lawson T., 2003, *Reorienting Economics*, Routledge, London–New York.
- North D.C., 1990, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, New York.
- Polanyi K., 2010, *Wielka transformacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Strange S., 1996, *The Retreat of the State. The Diffusion of Power in the World Economy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Streeck W., 2009, *Re-forming Capitalism. Institutional Change in the German Political Economy*, Oxford University Press, Oxford.
- Streeck W., 2014, *Buying Time. The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*, przeł. P. Camiller, Verso, London–New York.
- Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, 2001, Hall P.A., Soskice D. (red.), Oxford University Press, Oxford.
- Weber M., 2002, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, przeł. i wstęp D. Lachowska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Wilkin J., 2004, *Ewolucja ekonomii politycznej i jej miejsce we współczesnej myśli ekonomicznej*, [w:] *Czym jest ekonomia polityczna dzisiaj?*, Wilkin J. (red.), Uniwersytet Warszawski, Wydział Nauk Ekonomicznych, Warszawa.
- Wilkin J., 2016, *Instytucjonalne i kulturowe podstawy gospodarowania. Humanistyczna perspektywa ekonomii*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Ząbkowicz A., 2003, *Współczesna ekonomia instytucjonalna wobec głównego nurtu ekonomii*, „*Ekonomista*”, nr 6, s. 795–824.
- Ząbkowicz A., 2019, *Czy istnieje ekonomia kapitalizmu?*, „*Optimum. Economic Studies*”, nr 1(95), s. 3–18.
- Ząbkowicz A., 2023, *Państwo wobec grup dominujących w gospodarce – perspektywa instytucjonalnej ekonomii politycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, DOI: 10.18778/8331-059-6.